

Problema evreiască din România veacului al XIX-lea în concepția politică a lui Mihail Kogălniceanu. Căi și mijloace de soluționare*

Dumitru VITCU**

La mai bine de două veacuri de la nașterea sa, răstimp în care societatea românească a cunoscut, deopotrivă, binefacerile, dar și grozăviile lumii moderne, efigia marelui istoric și om politic Mihail Kogălniceanu, „începătorul culturii românești clasice”¹ – în fericita expresie a lui Nicolae Iorga –, se înfățișează mereu strălucitoare, prin dubla-i raportare, la contemporaneitatea și posteritatea sa. Reluând și întărind ideea, savantul observa aforistic că „noutatea oamenilor mari nu se mântuie niciodată: ceilalți sunt un pahar, ei, un izvor”². Și chiar dacă între „Mihail al luminii” și „Mihail al săbiei”, cum au fost definite cele două ipostaze predilecte de abordare a personalității sale, din partea exegeților, posteritatea l-a preferat multă vreme pe cel din urmă, poate și datorită persistenței unora dintre problemele social-politice cu care fusese confruntat Kogălniceanu, cert este că unul nu poate fi înțeles fără de celălalt; eminentul tribun și om politic, parlamentar sau diplomat, a fost în același timp istoricul, cărturarul, editorul, omul de spirit, sociologul sau economistul, semnificând cealaltă fațetă a reformatorului. Între idee și faptă rămâne relația dialectică intuită și exprimată atât de plastic de Kogălniceanu încă din vremea Adunărilor ad-hoc, relație ce conferă oricărui demers asupra personalității sale o dublă justificare: una motivată de necesitatea cunoașterii epocii în toată complexitatea, cauzația și determinările ei, cealaltă, din nevoia de a-i cunoaște protagoniștii. Laolaltă, acestea nu pot decât să situeze în centrul atenției pe acela care a pus bazele statului român modern, pe acel „mare senior al trecutului”, care „primește și elaborează

* Prezentul studiu reproduce textul revizuit, adnotat și actualizat al autorului, publicat, sub titlul *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică kogălniceniană*, în revista „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae” (SAHIR), II, 1997, p. 125-151.

** Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; dvitcu@yahoo.com.

¹ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, ediție de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 49-50.

² Idem, *Gânduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, București, Editura Institutului Grafic Minerva, 1905, p. 193.

problemele gândirii continentului din vremea lui pentru a le pune de acord cu interesele naționale”³.

Doar aparent subsidiară, în contextul strădaniilor majore vizând construcția național-statală și modernizarea societății românești, problematica alogenilor în ansamblu și, îndeosebi, *chestiunea evreiască* – înglobând, diferențiat sau alternativ, dimensiunile ei socială, economică și politică – i-au reținut nu o dată atenția și i-au motivat de tot atâtea ori acțiunea celui care afirma cu toată convingerea, încă din 1844, că „principiul fraternității tuturor oamenilor, cunoscut astăzi în teorie, se va pune și în practică” și că „Moldova va fi un pământ de slobozenie, pe care picior de rob nu va călca”⁴. Ca român și ca „fiu al veacului”, ca unul ce salutase cu entuziasm emanciparea robilor statului și ai mănăstirilor în 1844, urmată la 11 ani de eliminarea totală a acelei „pete negre în ordinul nostru social”, Kogălniceanu a perceput și abordat și chestiunea evreiască în strictă concordanță cu imperativul integrării în principiile guvernante ale lumii moderne. Căci, după cum însuși avea să gloseze prin 1855,

[...] o nație ce, în aspirațiile sale pentru libertate, procedează prin a da însăși ea libertatea celor lipsiți de aceasta, în secolul al XIX-lea, nu are a se mai teme de valurile restrîșite; civilizația lumii o ocrotește sub puternicele sale aripi⁵.

Pentru prima oară și-a formulat și susținut punctul de vedere în problema evreiască – atât cât era dimensionată aceasta la mijlocul secolului al XIX-lea, când nu se metamorfozase încă în chestiune politică cu reverberații internaționale – în cuprinsul binecunoscutului program pașoptist, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, considerat cu deplin temei cea mai semnificativă, mai reprezentativă, operă pentru cunoașterea concepției filozofice și social-politice a lui Kogălniceanu în perioada sa de ascensiune⁶, veritabil catehism al noului regim. După ce postulase, în cadrul unui paragraf special al broșurii, libertatea tuturor cultelor, motivând că „religiile prigonite în alte țări au găsit pururea un azil sigur în Moldova”, gânditorul și militantul politic Kogălniceanu înscrisa în același document programatic pașoptist „emancipația graduală a israeliților moldoveni”. Numărul mare al evreilor (dintre care cei mai mulți imigranți) în Moldova, asociat stării de ignoranță maladivă răspândită în rândurile sărăcimii din târguri și orașe, se constituia – în opinia sa – în argumente și îndemn pentru autoritățile centrale ca, „prin măsuri umane și progresive, să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori statului”⁷.

³ Octavian Goga, *Mihail Kogălniceanu precursor al unirei neamului*, în *Mihail Kogălniceanu. Ciclu de conferințe ținute la Radio București în februarie 1935*, București, Fundațiunea Culturală Mihail Kogălniceanu, 1936, p. 37.

⁴ „Propășirea”, Iași, anul I, 1844, nr. 5, p. 2.

⁵ „Steaoa Dunării”, Iași, anul I, 1855, nr. 26, p. 102-103.

⁶ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, volum alcătuit de Dan Berindei, Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, p. 21.

⁷ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1982, p. 657.

Spre deosebire de mulți dintre compatrioții aflați de aceeași parte a baricadei cu el în vremea revoluției, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși și în preconizata manieră de soluționare a chestiunii israelite, chiar dacă fuziunea sau integrarea etnicilor evrei în societatea românească avea să se dovedească un proces extrem de anevoios și, în tot cazul, selectiv. De altfel, ultimului exeget al său nu i-a scăpat din vedere faptul rarism că M. Kogălniceanu a fost „unul dintre puținii oameni politici care au urmărit cu stăruință, pe parcursul unei jumătăți de secol, realizarea unui program gândit în linii mari încă din primii ani după întoarcerea sa de la studii”⁸.

Programul elaborat de Kogălniceanu la Cernăuți, în 1848, cu inerentele retușuri dictate de împrejurări, avea să devină îndreptar ideologic pentru generația sa; prin obiectivele cuprinse, nota N. Iorga, „nu numai că revoluționarii moldoveni își exprimau dorințele într-o formă sistematică și desăvârșită, dar se dădea un program întreg pentru prefacerea în sens modern a țărilor noastre”⁹. Faptul e dovedit și (mai ales) de celebra retrospectivă autobiografică din aprilie 1891, semnificând ultima-i apariție publică prilejuită de jubileul unui sfert de veac al Academiei și dezvăluind deplina concordanță între momentele glorioase ale vieții militantului și evenimentele cardinale din istoria statului român modern.

Îndepărtându-se pentru scurtă vreme, după revoluție, de preocupările emnamente politice, spre a exersa, parcă, unele îndeletniciri complementare reformatorului (director de departament, titularul primului minister al Lucrărilor Publice în Moldova, arendaș, vechil sau industriaș)¹⁰, Kogălniceanu s-a implicat și în soluționarea unei probleme de ordin administrativ a comunității evreiești locale. În calitatea-i de director de Departament (transformat ulterior în Minister), semna, împreună cu aga Gheorghe Căliman, un *Proiect de instrucții pentru Eforia Comunității evreiești din capitală*, pe care îl puneau la dispoziția guvernului, ca act normativ de reglementare a raporturilor inter-instituționale. Noua eforie urma a fi organizată ca structură administrativă de-sine-stătătoare, subordonată numitului departament, prin mijlocirea Sfatului municipal al capitalei¹¹. Este vădită, și în această ipostază, preocuparea lui de a „disciplina”, pe de o parte, raporturile inter-ministeriale, insuficient sau imprecis reglementate până atunci și, pe de altă parte, relațiile autorităților locale cu minoritatea etnică evreiască, din perspectiva doritei integrări a acesteia în societatea românească a vremii.

Va reveni peste numai câțiva ani în prim-planul acțiunilor circumscrise făuririi statului național, impunându-se prin energie, pricepere, spirit de inițiativă și înțelepciune politică, liderul necontestat al unioniștilor și – potrivit

⁸ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu – istoric*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 690-691.

⁹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, Editura Fundațiunii I. V. Socec, f.a., p. 85.

¹⁰ Pentru detalii, a se vedea studiul nostru *Bicentener Mihail Kogălniceanu. Adnotări și rectificări biografice*, în AII, tomul LIII, 2016, p. 141-161.

¹¹ Idem, *Secvențe documentare din viața socială a comunității evreiești ieșene (1850-1859)*, în SAHIR, XIII, 2016, p. 99-122.

expresiei lui Ion Ionescu de la Brad – *factotumul* Adunării ad-hoc de la Iași¹². Din mulțimea discursurilor și a intervențiilor la tribuna Adunării moldovene (84 la număr), pe tema râvnitei reorganizări a societății românești în acord cu spiritul dominant al veacului, nu puteau lipsi obiectivele majore înscrise în mai vechile *Dorințe*, actualizate doar și explicitate și pentru uz extern, detaliate unde era cazul și, finalmente, sintetizate în cunoscutul program unionist prezentat și acceptat de reprezentanța țării în ziua de 7 octombrie 1857. Iar din complexitatea și varietatea problematicii organizării interne, cea care-i motivase reacția epistolară, întrucâtva moralizatoare, în fața reproșului primit de la amicul său muntean Dimitrie Brătianu¹³, nu putea lipsi chestiunea emancipării politice a tuturor locuitorilor țării, emancipare pusă în acord direct cu alte postulate pașop-tiste, precum egalitatea înaintea legilor și libertatea cultelor.

Construcția națională, atribut al lumii moderne, o vedea și înțelegea realizabilă în spațiul românesc nu la adăpostul „patriotismului de clopotniță”, sau al „ideilor strâmte”, care îngreădeau dobândirea și exercitarea drepturilor cetățenești unor categorii (grupuri) etnice sau confesionale, ci asigurarea voitei armonii între locuitorii țării pe temeiul deplinei libertăți și egalități fără discriminare.

Numai prin dreptate – declara răspicat Kogălniceanu de la tribuna Adunării moldovene, la 12 noiembrie 1857 – putem avea liniște în țară și numai prin legămintele iubirii între sine putem uni toate puterile nației noastre, putem avea o frumoasă, o adevărată patrie, *țara românească* [...]. Pentru mine, fiecare fiu al țării, fiecare pământean este român. Nu mă îngrijesc nicidecum cum și în ce fel el se închină lui Dumnezeu [...]. Cred că, curând, va sosi timpul când religia în România nu va mai fi un titlu de excludere pentru nici un cetățean; va sosi timpul când toți vor fi români în iubita Românie¹⁴.

Dacă etnia și credința nu trebuiau, în concepția sa, să îngreueze ori să zăgăzuiască calea de acces spre cetățenia română și, de aici, spre exercitarea drepturilor politice, în schimb, tendințele autonomiste ale unor grupuri (exemplificând prin pretinsa „nație armeană”, ori prin statutul de supuși străini al altora, evreei în primul rând) erau incompatibile – în aceeași opinie – cu acceptarea naturalizării sau împământenirii:

[...] și pentru unii și pentru alții, eu nu am drepturi politice. Și unora și altora, eu le zic: dacă sunteți nație armeană, n-aveți nimic de-a face cu drepturile nației române! Voi, care ați desperat de viitorul țării noastre, voi, care în timpuri nenorocite n-ați luat parte la durerile noastre, ci v-ați tras sub steaguri străine, voi pentru mine nu puteți fi pământeni.

¹² Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846-1874*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943, p. 160.

¹³ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 214-217.

¹⁴ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, ediție de Vladimir Diculescu, București, Editura Științifică, 1959, p. 30 și urm.

Pentru toți ceilalți însă, Kogălniceanu își îndemna compatrioții „a vedea în toți pământenii pe frații noștri”, reamintindu-le că, „spre a fi demni de libertate, trebuie mai întâi să o respectăm în alții”¹⁵.

În privința supușilor străini, unioniștii moldoveni, între ei și Kogălniceanu, constituind încă din februarie 1857, la Iași, „Comitetul electoral al Unirii”, vor stăruia de acum încolo pe ideea integrării lor juridice în societatea românească, prin înlocuirea unui statut considerat incompatibil cu obiectivul major al construcției naționale și prin subordonarea lor la „legile pământului”¹⁶. Inclusă apoi la loc de frunte în cadrul „chestiunilor generale” luate în dezbaterile Adunării ad-hoc de la Iași, supunerea străinilor „petrecători în Principate, la jurisdicția țării, fără intervenția consulatelor” a beneficiat de votul unanim al deputaților, exprimat în ședința a 16-a a Adunării din 6 noiembrie același an¹⁷, fapt ce sugerează nu doar convergența opțiunilor în plan național, ci mai ales o stare de spirit.

Dezbateri aprinse și nu mai puțin de cinci amendamente, care, în final, au condus la respingerea sa de către aceeași Adunare, au fost prilejuite, în schimb, de proiectul de încheiere propus de Kogălniceanu la punctul al nouălea al „chestiunilor generale”, consacrat drepturilor politice pentru „pământenii de orice religie creștină”, proiect ce voia să impună încă din faza preliminară a construcției naționale următoarele două principii:

- a) toți pământenii de religie creștină se vor bucura de toate drepturile politice, întocmai ca și toți pământenii de religie ortodoxă; b) împământeniții de orice religie creștină nu vor putea dobândi drituri politice, întrucât ei nu vor fi primit marea naturalizație votată de Adunarea legislativă¹⁸.

Între contraargumentele formulate în sprijinul reportării chestiunii unei viitoare Adunări legislative, reținem pe cele invocate de Gr. Costachi, și anume că „elementul religios Adunarea l-a socotit ca un element politic al unității naționale”, că „negoțul, meseriile și artele libere se exercitează pe la târguri, într-o proporție precumpănitoare, de eterodocși”, că, în apropiată perspectivă, Principatele aveau nevoie de „concursul brațelor, capitalurilor și al luminilor străine”, sau că, în sfârșit, „căsătoriile mixte, care ar fi singurul mijloc al legământului familiilor de deosebite culturi și, prin urmare, al elementelor eterogene ale nației române, nu sunt, după pilda și altor state ortodoxe, învoite în Principaturi”, acest ultim aspect fiind considerat de competența exclusivă a Bisericii¹⁹.

Desigur, este greu de admis că lui Kogălniceanu i-ar fi scăpat asemenea detalii, când, de la tribuna aceleiași Adunări, invocase că „numai atunci o țară

¹⁵ *Ibidem*. Vezi și M. Kogălniceanu, *Texte social-politice...*, p. 207-209.

¹⁶ Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 152, 178, 184, 361.

¹⁷ *Ibidem*, p. 374. Pentru detalii teoretice, a se vedea excelentul studiu semnat de istoricul și dascălul ieșean acad. Gheorghe Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea*, în SAHIR, II, 1997, p. 28-47.

¹⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 382-383.

¹⁹ *Ibidem*, p. 384.

este fericită când ea este dreaptă pentru toți fiii săi”, care, „uniți prin aceleași îndatoriri și aceleași drepturi, nu pot fi și nu pot purta decât numele de român”. Opțiunea sa se întemeia pe convingerea că „apărarea naționalității, sau poziția Principatelor, țară eminent creștină, nu reclamă o excepție provizorie de la acest princip [al libertății cultelor – n.ns.], precum este cazul pentru necreștini”. Numai că, în acele împrejurări, formula avansată de el în privința drepturilor politice pentru „pământeni de orice religie creștină” a fost respinsă, în fapt, prin reportarea ei viitoarei Adunări legislative²⁰.

După înfăptuirea Unirii Principatelor, Kogălniceanu a continuat să militeze – cu sporul de autoritate și de eficiență, totodată, conferite de demnitățile politice și administrative succesive pe care le-a ocupat (ministru de Interne, interimar al Cultelor și al Instrucțiunii Publice, membru al Comisiei centrale de la Focșani, șef de cabinet, membru în Consiliul superior al Instrucțiunii Publice și, mai ales, prim sfetnic al domnitorului Cuza în elaborarea și promovarea programului politic al noului organism statal) – pentru emanciparea evreilor, văzând în *școală* și *armată* două instituții capabile să înlesnească integrarea lor în societatea românească în conformitate cu rigorile impuse de obiectivele construcției naționale, iar în conducătorii lor spirituali și în elementele elitiste, pârghii însemnate pentru promovarea spiritului de înțelegere, de devansare a tradiționalismului și de racordare comportamentală și mentală a comunităților evreiești la progresul civilizației realizat la scară continentală.

În calitatea-i de membru al Comisiei Centrale de la Focșani, Kogălniceanu a depus, la 31 iulie 1859, câteva amendamente la proiectul de Constituție elaborat de comitetul special abilitat pentru acel obiectiv, reclamând includerea unui articol expres, care să îngăduie adoptarea în imediată perspectivă a mai multor legi organice; între acestea, figura și „legea pentru oprirea năvălirii jidovilor străini și graduala emancipare a celor pământeni”²¹. Comisia și-a însușit, în ședința din 2 octombrie același an, punctele de vedere exprimate de Kogălniceanu, iar proiectul de Constituție a înscris, grație intervenției sale, statutul de „pământeni” al evreilor băștinași și principiul emancipării lor politice graduale. Ulterior, în calitate de prim-ministru al guvernului Moldovei, avea să revină cu aceeași chestiune la Comisia centrală, cerându-i – potrivit procesului-verbal al acesteia, din 16 ianuarie 1861 – să elaboreze un proiect de lege pentru emanciparea graduală a israeliților și pentru stăvilirea pătrunderii în țară a celor străini, proiect cu alcătuirea căruia urma a se ocupa un comitet special al forului legislativ de la Focșani. Cunoscută fiind menirea acestuia din urmă, elaborarea legilor de interes comun ambelor Principate, se înțelege că proiectul vizat de Kogălniceanu și urmărit apoi a fi elaborat de comisie nu se limita doar la statutul evreilor din Moldova.

Prin două circulare succesive, din aprilie 1859 și, respectiv, mai 1860, emise în numele cabinetului și al ministerului pe care îl conducea, Kogălniceanu a

²⁰ *Ibidem*, p. 385.

²¹ Comitetul Central al Uniunii Evreilor pământeni (în continuare, CCUEP), *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*, București, 1912, p. 10.

solicitat rabinilor din Moldova să folosească întreaga lor autoritate morală și capacitate de influență în rândul comunităților din țară pentru a-și convinge credincioșii să renunțe la portul tradițional de sorginte poloneză, considerat nu doar demodat și straniu, ci o adevărată „stavilă stârpirii antipatiilor și prejudecăților naționale”, expunându-i „glumelor și chiar brutalităților gloatelor”²². El avea în vedere, probabil, și excesele generate de interpretarea greșită a recomandărilor cuprinse în prima circulară, în virtutea cărora mai multor evrei li se tăiaseră, pe stradă, caftanul, barba și perciunii rituali, fapte ce au determinat autoritățile să instituie o pedeapsă de 25 lovituri de bici pentru orice soldat care ar mai fi comis asemenea acte²³.

În numele toleranței religioase și al ospitalității tradiționale românești, ca și pe temeiul „nobilei și civilizatoarei impulsii purcese din sânul mării Adunări a țării din 1857, care a înscris în nemuritoru-i program, mai înainte de toate, libertatea religioasă și libertatea civilă pentru toți acei ce locuiesc pe pământul României”, ministrul de Interne cerea etnicilor evrei să înceteze, comportamental, a mai fi străini printre români:

[...] veniți în ajutorul guvernului; fiți credincioși religiei strămoșilor voștri; departe de noi ideea de a ne atinge cât de puțin de libertatea conștiinței. Dar în cele civile, părăsiți tot ce vă poate deosebi de ceilalți locuitori ai țării, tot ce poate pune pe poporul nostru în dreptate de a vă privi și de a vă califica de străini.

Iar căile integrării, pentru Kogălniceanu și nu numai pentru el, înțelese de altfel de fruntașii evreimii, se arătau lesnicioase:

[...] școalele noastre vă sunt deschise; trimiteți-vă copiii pe băncile lor. Armata noastră are trebuință de a spori în număr; tinerii voștri să intre în șirurile ei. Nimic mai mult nu poate face a cădea prejudețele, nu poate contribui a naște și a consolida înfrățirea între fiii voștri și ai noștri decât școala și armia! Camaraderia întemeiată pe băncile celei dintâi și în șirurile celei din urmă este durabilă cât și viața.

Revenea însă asupra portului celor mai mulți dintre evreii moldoveni, care îi puna „în stare displăcută chiar privirii ochilor”, conservându-le ori chiar accentuându-le izolarea socială și-i îndemna pe tineri, îndeosebi, să renunțe la „costumul ridicol” și să adopte portul european, admis de toate clasele unei societăți civilizate:

Noi nu putem a mai tolera înlăuntrul orașelor noastre – încheia, pe un ton preventiv, Kogălniceanu – ca o clasă numeroasă a populației lor, prin costumul ei

²² „Tribuna română”, anul II, nr. 91, 15 mai 1860, p. 3; vezi și Ecaterina Negruți, *Din istoria evreilor din Moldova în secolul al XIX-lea. Schimbarea portului iudeo-polon*, în „Europa XXI”, III, 1994, p. 116-117.

²³ Dr. E. Schwarzfild, *Cronica israelită în România*, în „Anuar pentru israeliți”, X (1887-1888), p. 123-124; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere, la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 156, n. 3.

straniu și excepțional [în sens restrictiv – n.ns.], să jignească susceptibilitățile celorlalte clase, să reprezinte un element izolat și nătâng prințipului de fuzie, să întretie o animozitate deplorabilă și chiar prin conflicte tânguibile, dar care, prin ispită, se dovedesc că se pot întâmpla să compromită însăși ordinea publică²⁴.

De gradul de receptivitate a etnicilor evrei la cuprinsul acelei circulare – care urma a fi citită de către rabini trei sâmbete succesive, în toate sinagogile din Moldova – era condiționată și sollicitudinea autorităților în direcția ameliorării stării morale și materiale a israeliților.

Preluând, din mai 1860 (până în octombrie același an), și interimatul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, demisionat, Kogălniceanu a reacționat pozitiv, dar și critic totodată, față de proiectul ce i s-a prezentat de către Epitropia comunității evreiești din Iași în privința organizării școlilor publice israelite în capitală. Din capul locului, el a respins cererea evreilor de a li se accepta ca, în școlile lor, limba de predare să fie cea germană, pretenție considerată ca potrivnică art. 97 din așezământul școlar în vigoare²⁵. Principial, repeta ceea ce declarase și altă dată:

[...] nu poate decât aplauda și a ține seama de toate propunerile ce i s-ar face, ținătoare la grabnica rădicare și îmbunătățire morală a numeroșilor locuitori de religie israelită din România și, mai cu samă, la înzestrarea lor cu mai multă iubire și devotament pentru patria lor adoptivă.

Orice pas în acea direcție trebuia făcut însă „sub scutul statornic și puternic al legii”, Kogălniceanu admitând posibilitatea operării unor modificări ale regulamentului școlar în vigoare, dar care erau de competența forului legislativ și sollicitând Comitetului Israelit de inspecțiune un proiect de programă școlară, de „împărțire a materiilor primare pe an și ore, ținute acestea în limba română, cu modificările necesitate [...], prin introducerea limbii ebraice și a învățaturii religiunii lui Moise”. În privința încadrării cadrelor didactice, Comitetul Israelit de inspecțiune putea recomanda candidații preferați, dar nu se putea substitui Consiliului Școlar, singurul abilitat cu examinarea și numirea lor în posturi, în conformitate cu legea școlară. Iar pentru costurile reclamate de întreținerea școlilor evreiești, ministrul ad-interim cerea aceluiași comitet să întocmească un proiect de buget ce urma a fi anexat celui general al școlilor din Principat, împărțându-i destinul.

Observațiile și recomandările formulate ofereau comunității religioase israelite

[...] toată latitudinea de a face bine, de a răspândi lumină în tineretul ei, de a-i predica dogmele religiunii sale, la care guvernul nu înțelege a-i pune cea mai mică împotrivire și de a ridica chiar condițiunea morală și intelectuală a Rabinatului.

²⁴ „Tribuna română”, anul II, nr. 91, 15 mai 1860; Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 117.

²⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, vol. III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 234.

Ministrul și reformatorul accentua, totodată, în numele voitei integrări, dar și al programului său politic enunțat în lapidara-i formulă „dezvoltarea și întărirea naționalității române”²⁶, necesitatea ca

[...] tineretul de religie israelită trebuie de a fi crescut în vedere de a face parte din națiunea română și, prin urmare, trebuie ca și învățământul său să fie românesc. Aceasta este regula de urmare ce trebuie să insuflă pe comunitate [...], aceasta este o cale de la care guvernul nu poate învoi ca să se abată cineva.

În încheiere, Kogălniceanu, încrezător în capacitatea de înțelegere și de bună colaborare a fruntașilor obștei evreiești în procesul construcției național-statale românești, mărturisea că se va simți fericit atunci când va fi „pus în poziție de a inaugura, în persoană și cu o zi mai înainte, deschiderea școalelor israelite din Iași”²⁷.

De altfel, prima dintre cele trei școli de băieți, proiectată a se înființa în trei zone diferite ale orașului, a și fost inaugurată – potrivit corespondentului ieșean al ziarului „Allgemeine Zeitung des Judenthums” – în august același an, sub direcția onorifică a dr. Landersberg și în prezența prim-ministrului, ovaționat de sutele de persoane prezente la ceremonia din mahalaua Târgu Cucului²⁸. Un număr aproximativ egal de copii, estimat la 400-500, în mare parte săraci sau orfani, scutiți de taxe, erau înscriși la a doua școală primară evreiască, situată în Strada Mare²⁹. Ulterior, evreilor li s-a și încuviințat dreptul de a avea și propriile școli confesionale, în virtutea principiului toleranței religioase proclamat de Convenția de la Paris³⁰. Pe un plan complementar, Kogălniceanu intervenea la domnitor, în cuprinsul unui raport din 19 iunie 1860, motivând necesitatea abolirii unei dispoziții mai vechi, prin care se interzicea evreilor de a fi farmaciști. Intervenția sa era menită să arate evreilor că „țara nu impune numai datorii, ci oferă și drepturi”³¹. Nu știm în ce măsură proiectul s-a și materializat, dar se știe că domnitorul Cuza i-a mulțumit telegrafic sfetnicului său pentru asistența acordată până atunci în chestiunea evreiască, precum și pentru cuvintele de încurajare ce au însoțit-o³².

La 25 iunie același an, „Monitorul Oficial al Moldovei” publica, chiar pe prima pagină, două scrisori ce nuanțau în egală măsură poziția consecventă a lui

²⁶ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română & Editura Militară, 1971, p. XLVIII.

²⁷ „Monitorul Oficial al Moldovei”, II, nr. 189, 1860, p. 2.

²⁸ „În fine, după ani de îndelungată luptă cu ortodocșii, d. M. Kogălniceanu, actualul ministru al Instrucțiunii Publice, a putut izbuti, grație energiei sale, de a determina comunitatea israelită de aici să înființeze o școală primară; și ieri (28 iulie, stil vechi) a avut loc deschiderea acelei școli, spre bucuria tuturor celor bine intenționați” – scria corespondentul ieșean al ziarului citat (*apud* CCUEp, *op. cit.*, p. 44).

²⁹ *Ibidem*, p. 45-46.

³⁰ „Monitorul Oficial al Moldovei”, III, 22 noiembrie 1861.

³¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 265.

³² *Ibidem*.

Kogălniceanu în chestiunea integrării evreilor în societatea românească. Prima, semnată de ministrul de Interne și datată 9 iunie, era adresată omologului său de la Justiție, Damaschin Bojinca, exprimând dorința punerii în acord a celor două autorități, administrativă și judiciară, în privința eficientizării măsurilor inițiate de guvern pe linia integrării. După ce-și informa colegul de cabinet asupra reacției diferențiate a evreilor la măsura schimbării portului lor tradițional și introducerii celui „european”, pe de o parte, a tinerilor, care au întâmpinat-o „cu bucurie” și, pe de alta, a bătrânilor, în majoritate supuși străini, care, „din spirit de fanatism și ignoranță” încercau a se opune, „zicând, în rătăcirea lor, că deîndată ce israeliții și-ar lepăda portul lor excepțional [polonez – n.ns.] și-ar pierde și religia”, Kogălniceanu își manifesta hotărârea de a persevera în aceeași direcție, invocând reușitele în materie, din Anglia, Franța, Germania și chiar din România de peste Milcov. În consecință, scria el,

[...] hotărât de a merge înainte, am dat ordine tuturor instanților atârdate de Ministeriul meu, ca, în viitor, să nu primească în canțelariile lor indivizi ce s-ar înfățișa în haine polono-jidovești, făcându-se o singură excepție în favoarea bătrânilor peste 50 de ani.

Conștient că o asemenea măsură încă nu putea fi introdusă și în tribunale, unde „împričinații trebuie să fie îndrituiți de a se înfățișa în orice haine ar fi îmbrăcați”, sugera ministrului Justiției să introducă obligativitatea și pentru evrei de a se prezenta în instanță cu capetele descoperite. Totodată, măsura adoptată de autoritățile administrative în privința interdicției portului polonez în cancelarii considera că putea fi extinsă și de autoritățile judiciare la Curtea de Confirmație, „în zilele de mezaturi, când speculatorii și telalii jidovi au făcut din acest tribunal o adevărată bursă de comerț”³³. Firește, măsurile inițiate de ministrul de Interne rămâneau, pentru resortul judiciar, simple sugestii asupra cărora colegul de cabinet era invitat să mediteze și, eventual, să le și însușească.

Cea de-a doua scrisoare aparținea jumimii israelite din Iași, având ca destinatar pe același ministru de Interne și ca obiect, comentariul circularei transmise de Kogălniceanu rabinilor cultului mozaic³⁴. Convinși de necesitatea și oportunitatea măsurilor inițiate în direcția construcției naționale românești, pe temeiul Convenției de la Paris, măsuri generatoare de drepturi extinse „la toți acei ce locuiesc pământul românesc [...], întinzând fraților lor români o mână loială spre a se contopi și a nu avea decât aceleași speranțe și aceleași aspirațiuni”, reprezentanții tinerimii evreiești ieșene apreciau drept „o sacră datorie a veni respectuos de a vă exprima adâncă noastră recunoștință” pentru ultimele inițiative ministeriale vizând integrarea, exemplificând cu schimbarea portului. Chiar dacă efortul lor – vădind superioara înțelegere a schimbării de mentalitate – era parțial minat de „uneltirile pregiudețătoare absurde” sau de „ignoranța disprețuibilă” a unora dintre coreligionari, ei declarau răspicat că

³³ „Monitorul Oficial al Moldovei”, II, 25 iunie 1860.

³⁴ *Ibidem*.

[...] vom persista pe calea propășirii, măguliți de dulcea speranță că mâna ce ne-ați întins-o cu atâta generozitate va înlătura orice piedică ce s-ar împotrivi la dezvoltarea intelectuală a unei numeroase porțiuni din poporul român și va face a răzbate în ea lumina, în toată strălucirea ei.

Schimbarea portului, în viziunea lor, elimina vrajba și stimula necesara apropiere între oamenii despărțiți prin credințe: „[...] prin aceasta ați înlăturat toate antipatiile, ați întemeiat și înfrățirea, și creștinul, ca și israelitul, își vor întinde o mână loială ca fii ai aceleiași patrii și frați ai aceleiași mume comună”. Iar în final, ministrul era îndemnat a persevera pe calea binefăcătoare a reformelor inițiate, asigurat fiind că, „mai curând sau mai târziu, toți coreligionarii noștri vor înscrie în caractere neșterse, în inimile lor, gratitudinea și recunoștința lor”³⁵.

Neîndoielnic, dincolo de tonul voit măgulitor – la adresa ministrului – imprimat scrisorii, important ni se pare faptul că documentul relevă îndeajuns metamorfoza stării de spirit în sânul comunităților evreiești din Moldova, circulara ministerială îndreptându-l pe Carol Iancu să afirme că „a contribuit într-o mare măsură la slăbirea rezistenței *hasidimilor* și o însemnată parte a tineretului a trecut de atunci la îmbrăcăminte modernă”³⁶. Portul polonez a și dispărut în deceniul următor din peisajul obișnuit până atunci al orașelor și târgurilor moldovenești, conservat fiind doar pe alocuri de o minoritate infimă de evrei ortodocși. În afara ținutei vestimentare și a școlii (ca forme de accelerare și de instituționalizare a integrării) spre care și-a îndreptat atenția Kogălniceanu în tripla-i ipostază de șef al guvernului, ministru de Interne și interimar la Culte, armata, precum am menționat deja, constituia încă o părghie de omogenizare națională, recomandată insistent tinerilor ieșeni în circulara sa din 1 decembrie 1860:

[...] și voi tinerilor de origine israelită, lăsați prejudețele și fricile părinților voștri. Cum v-am mai spus altă dată, v-o zic și acum: pe băncile școlilor noastre, în șirurile armatei noastre, stă viitorul vostru. Intrați dar în oaste; camaraderia ce sub steag veți contracta cu românii creștini va fi chipul cel mai nimerit ca să ștergeți antipatiile ce insuflă coreligionarii voștri.

Iar în finalul apelului său adăuga: „[...] cu greu patria ar putea refuza numele și drepturile de români acelor care își vor jertfi anii și sângele în slujba României”³⁷.

Nu întâmplător, el se adresa tineretului evreu, convins fiind – prin analogie cu experiența de viață a propriei generații – că acesta era mult mai receptiv (o și dovedise) la noile comandamente politico-naționale românești și mai interesat în cultivarea și promovarea normalității de coabitare, sustrasă canoanelor sau prejudecăților, ca o condiție a râvnitei emancipări.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 156-157.

³⁷ CCUEp, *op. cit.*, p. 24.

După demisia sa și a cabinetului condus de el, la 16 ianuarie 1861, ca urmare a campaniei de presă, a acuzelor și a atacurilor venite din partea opoziției conservatoare, care vizau, în esență, sensul democratic, profund novator al actelor și reformelor preconizate ori îndeplinite până atunci, Kogălniceanu nu s-a îndepărtat de tumultuoasa viață politică și de problematica complexă a acesteia, chiar dacă multiple proiecte istoriografice, culturale sau gospodărești păreau a-l ispiti cu precumpănire³⁸. A revenit în forță în prim-planul vieții politice românești, după îndeplinirea unității administrative a Principatelor, fiind chemat de către Cuza să formeze guvernul comun, la 11 octombrie 1863, guvern care va dura până la 26 ianuarie 1865 și care va marca cea mai fecundă și mai semnificativă etapă a programului de reformare, în sens modern, a societății românești.

Noile împrejurări se anunțau propice înscrierii pe agenda de lucru și a abordării chestiunii evreiești de către cabinetul Kogălniceanu, cu atât mai mult cu cât domnitorul însuși avea să-și reafirme foarte curând disponibilitatea pentru soluționarea graduală a acesteia³⁹. Cu suficientă motivație, vigilantul observator și apărător al drepturilor evreilor în Principatele Unite, consulul britanic la București, John Green, raporta ministrului său de Externe, lordul John Russell, spre sfârșitul anului 1863: „[...] există aici deplină toleranță religioasă; numeroșii evrei nu sunt supuși persecuțiilor. Presa este practic liberă. Oamenii dorm cu ușile deschise”⁴⁰. Numai că libertatea presei, de care vorbea diplomatul englez, a făcut posibilă și apariția sau afirmarea unor excese naționaliste, îndeosebi în coloanele gazetelor „Viitorul” și „Constituționalul”.

Față de articolul scris de A. D. Holban în jurnalul „Constituționalul”, nr. 9 din 3/15 ianuarie 1864, M. Kogălniceanu, în dubla-i calitate de prim-ministru și ministru de Interne, a reacționat prompt:

[...] considerând că, prin acest articol, autorul se încearcă a aduce defăimare religiunii israeliților și a întârta pasiunile în contra unei clase a populațiunii; considerând că Măria Sa, Domnul stăpânitor, prin discursul pronunțat cu ocazia deschiderii Corpurilor Legiuitoare, la 6 decembrie trecut, promite graduala emancipare a românilor de orice rit; considerând că nimănui nu-i este învoit a lovi în această mare dreptate cerută de dreptatea și lumina secolului; pentru aceste considerente și pe temeiul art. 12, al(ineatul) 6, din citata înaltă ordonanță, se dă jurnalului „Constituționalul” întâiul avertisment în persoana d-lui Ion Pală, redactorul său responsabil⁴¹.

Două luni mai târziu, Camera Deputaților avea să ia în dezbatere și apoi să voteze *legea comunală*, lege a cărei formă finală, croită după model francez,

³⁸ Al. Zub, *op. cit.*, p. XLIX-LI.

³⁹ Joseph Berkovitz, *La question des Israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève*, Paris, Jouve et Cie, 1923, p. 279.

⁴⁰ T. W. Riker, *Cum s-a îndeplinit România. Studiul unei probleme internaționale*, traducere de Alice Bădescu, București, 1944, p. 436; Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, în „American Jewish Historical Quarterly”, LVIII, nr. 1, September 1968, p. 30.

⁴¹ CCUEp, *op. cit.*, p. 25.

exprima cu suficientă claritate punctul de vedere al lui Kogălniceanu și al cabinetului său în chestiunea evreiască. Lipsit de prejudecăți confesionale, el afirma în cadrul unei intervenții la dezbaterile proiectului, în ziua de 5 martie 1864: „[...] dacă se înțelege că oricine este român trebuie să fie creștin, apoi israeliții născuți aici eu îi consider ca români, deși nu sunt creștini”⁴². În aceeași zi, el răspundea unei intervenții, pe aceeași temă, a lui Vasile Boerescu, punctând principiile ce-i călăuziseră și pe austrieci în abordarea diferențiată a statutului evreilor, în Bucovina și în Galiția: dacă pe cei dintâi, autoritățile imperiale îi considera cetățeni, înzestrați cu drepturi civile, cei din Galiția erau „lăsați în starea lor de degradare”, cu excepția celor înrolați în armată și care dobândiseră gradul de ofițer; „Așa am făcut și noi aici – declara Kogălniceanu – și, în ziua de 24 ianuarie, am dat epoetele la doi israeliți care și-au făcut datoria și s-au purtat bine”. De asemenea, potrivit proiectului apărât de ministru, accesarea la drepturile cetățenești era asigurată evreilor „care vor urma cursul la vreo școală și se vor lumina”, ca și aceora „care își vor întrebuița capitalul nu în dobânzi, nu în camătă, ci într-o industrie, onorabilă și folositoare”⁴³.

Buna intenție a guvernului său o repeta și în ziua imediat următoare, 6 martie 1864, când, după intervenția lui Lascăr Catargi, Kogălniceanu încerca să deslușească, într-un spectru politic mai larg, „dorința ce ne insuflă pe toți de a vedea ziua fericită pentru România, unde fiecare din fiii ei să aibă aceleași drepturi și deosebirea de religie să nu se recunoască decât în templu”⁴⁴. Apreciind intervenția, favorabilă evreilor, a deputatului G. Costaforu și disociindu-se de punctul de vedere exprimat de Al. Văsescu, președintele Consiliului supradimensional, în opinia noastră, semnificația chestiunii evreiești (cel puțin pentru moment), când afirma că „nu există nici o chestiune mai mare pentru Moldova” decât aceasta, motiv pentru care conjura Adunarea să asigure drepturi și pentru evrei: „lăsați însă pentru aceia care le cer, care voiesc să fie *israeliți români*, iar nu pentru aceia care nu voiesc nimic alt decât să facă bani în țară”. Cu precizarea că cel puțin alte două chestiuni, electorală și agrară, depășeau atunci în însemnătate și implicații pe cea evreiască, Kogălniceanu, cunoscând altminteri cel mai bine ordinea priorităților, confirmată de practica politică, ultima dintre acestea l-a preocupat efectiv și sincer pe „arhitectul” României moderne.

Ca și altă dată însă, el invoca selecția pe temeiul meritelor personale și rolul ei stimulat în procesul gradual al emancipării. Categoriile vizate erau: ofițerii, știutorii de carte (absolvenții cursurilor gimnaziale), întreprinzătorii industriali și comerciali și, desigur, specialiștii:

Eu sunt cu totul pentru emanciparea evreilor – declara el – dar această emancipare presupune drepturi și drepturile cer îndatoriri. Vie această populațiune, pe care dorim s-o facem română, vie în starea în care a fost populațiunea israelită când s-a

⁴² *Ibidem*, p. 26.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 27.

emancipat în Franța, de Napoleon cel Mare; vie cum a fost populațiunea israelită în Germania și atunci, cu toată bucuria, să le dăm drepturi municipale și politice; prin artă, prin muncă, prin știință, făcă-se demni de îngrijirea noastră și atunci li se vor deschide porțile cele mari ale națiunii române⁴⁵.

Parțial justificată și numai din perspectivă românească, invocarea precedentelor francez, ori german, în materie de emancipare politică a evreilor neglija – cu, sau fără, bună știință – cel puțin trei elemente de contrast, ce îngreuiau voita asociere, și anume: a) procentajul incomparabil mai mare al etnicilor evrei în societatea românească a vremii (5-6% față de sub 1% în țările occidentale); b) rolul lor economic mult sporit (până la covârșitor, în unele domenii) în societatea românească; și c) o mai lesnicioasă integrare a evreilor în societățile occidentale, față de cea românească, favorizată de ascendentul și capacitatea de iradiere sporită ale culturilor franceză, germană sau engleză, asupra celei iudaice⁴⁶.

Trimiterea sau simpla aluzie la precedentul occidental în materie, coroborată cu adoptarea modelului legislativ francez au convins însă atunci Camera Deputaților, dominată de elementele conservatoare, să voteze, la 9 martie, *legea comunală*. Prin art. 26 al acelei legi, era consfințit și evreilor accesul la „mica împământenire”, adică dreptul participării la alegerile locale pentru toți acei israeliți care vor fi făcut proba sentimentelor și moravurilor lor românești, atestate prin îndeplinirea uneia dintre următoarele condiții: vor fi slujit în armata română, dobândind gradul de ofițer; vor fi dobândit o diplomă de colegiu sau universitară, în țară ori în străinătate, recunoscută de autoritățile românești; vor fi înființat o întreprindere (fabrică sau manufactură) cu cel puțin 50 de lucrători. Aparent, condițiile impuse nu erau inaccesibile populației evreiești, semnificând un pas înainte față de prevederile restrictive ale Regulamentului Organic⁴⁷, dar nici la îndemâna celor mai mulți, rămași indiferenți la facilitățile create.

Ilustrând înțelegerea mai realistă a fenomenului integrator de către frunțașii evreimii pământene, statutul Societății israelite „Cultura” din Iași, aprobat de guvernul Kogălniceanu în aprilie 1864, își propunea, între altele, „să stăruie în propagarea românismului între evreii din Moldova” și să sprijine „cu toată energia” patria, pentru a cărei armată deschidea o listă de subscripție⁴⁸. La 23 iunie același an, Uniunea Israelită din Iași proclama pe prim-ministru ca membru de onoare al ei, „în semn de respect și recunoștință pentru spiritul său de filantropie și umanitate [...] care suflă peste fericita noastră Românie”⁴⁹.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 28-29.

⁴⁶ James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, 1946, p. 97; vezi și Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, 1996, p. 174-175.

⁴⁷ Dumitru Vitcu, *Evreii din Moldova sub regimul juridic al Regulamentului Organic, în Evreii în societatea românească modernă. Repere juridice, demografice, economice, sociale, politice și culturale*, Iași, Editura Tehnopress, 2020, p. 15-36.

⁴⁸ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 184.

⁴⁹ CCUEp, *op. cit.*, p. 36.

Câteva luni mai apoi, semnatarii reînnoiau asigurările coreligionarilor lor de „atașament către națiunea română” și de devotament către guvern, pentru intenția acestuia, exprimată la 26 septembrie, de a îngădui și evreilor dreptul de a lua în arendă moșii sau terenuri agricole⁵⁰. Dar, sporul de atenție manifestat, cel puțin de elementele elitiste ale comunităților evreiești, în direcția propriei emancipări politice, sesizabil îndeosebi după lovitura de stat din 2 mai 1864 și după adoptarea, prin plebiscit, a *Statutului* și a noii *legi electorale*, a generat, proporțional, și reacția elementelor naționaliste românești⁵¹, reacție care a afectat, fără îndoială, disponibilitatea și consecvența în materie a autorităților politico-administrative. Așa se și explică, pe de o parte, numirea lui Adolf Buchner în funcția de inspector financiar și, pe de alta, exceptarea evreilor de la decretul-legi din august 1864, prin care se acorda străinilor dreptul de a cumpăra proprietăți sau bunuri rurale în România⁵². Restricția impusă a provocat reacția promptă și intervenția, prin canale diplomatice, a Alianței Israelite Universale, determinându-l pe agentul român la Constantinopol, Costache Negri, să-i comunice lui Cuza că legea făcuse acolo o impresie defavorabilă, iar pe secretarul agenției, N. Bordeanu, să-i declare aceluiași destinatar că „a exclude pe evrei înseamnă să avem împotriva noastră finanța europeană”⁵³.

Receptiv la consiliile primite în materie de politică externă, îndeosebi de la C. Negri și de la frații Vasile și Iancu Alecsandri, iar în domeniul politicii interne, de la întâiul lui sfetnic, M. Kogălniceanu, domnitorul Cuza și-a consacrat disponibilitatea soluționării graduale a chestiunii evreiești odată cu elaborarea, la 4/16 decembrie 1864, a *Codului civil*. Alcătuit, în primul rând, pe temeiul *codului francez napoleonian*, dar utilizând elemente ale *codului civil italian* și inserții ale vechiului drept românesc, Codul civil, intrat în vigoare abia după un an, prevedea, între altele, și modalitățile acordării progresive de drepturi politice evreilor.

Două erau – potrivit art. 16 al legiurii – condițiile esențiale impuse pentru dobândirea naturalizării și, implicit, pentru accesul la mult râvnitele acum drepturi: solicitantul trebuia să fi locuit în țară în ultimii 10 ani și, respectiv, să fi renunțat la orice fel de protecție străină⁵⁴. Incluse de către comentatorii politici străini în categoria „măsurilor progresiste” ale domniei lui Cuza, adoptate în spiritul programului pașoptist⁵⁵, noile reglementări în domeniul drepturilor

⁵⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁵¹ Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, p. 208, nota 30.

⁵² *Ibidem*, p. 171.

⁵³ Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Walachia*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fisher-Galatz, Radu R. Florescu, George R. Ursul, Boulder, New York, Columbia University Press, 1982, p. 209.

⁵⁴ „Monitorul Oficial al Principatelor Unite Române”, București, 4/16 decembrie 1864, p. 1287.

⁵⁵ Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 210.

civile au provocat puternice manifestații de bucurie și recunoștință din partea comunităților evreiești din diferite zone ale țării, îndreptându-l pe Ernest Dréolle să afirme, în coloanele ziarului parizian „La Patrie”, că actele legislative adoptate în urma loviturii de stat făceau din România „o oază de democrație și de libertate [...] în mijlocul deșerturilor ruse și austriace”⁵⁶.

Telegrame de mulțumire, de laudă și sprijin i-au fost adresate atunci domnitorului și, implicit, prim-ministrului său și încă sftenic apropiat, M. Kogălniceanu, de către reprezentanții evreilor din Galați, Focșani, Tecuci, Bacău, Piatra, Bârlad, Roman, București, Vaslui, Botoșani ș.a. De pildă, președintele Comitetului Uniunii Israelite din Iași transmitea la București, în 13/25 decembrie 1864, printre altele:

Cu strigăte de bucurie, cu respect și nemărginit devotament, comunitatea evreilor din Iași vine să așeze la picioarele Înălțimii Voastre profundul omagiu pentru ceea ce guvernul a făcut spre a grăbi emanciparea evreilor în România⁵⁷.

Numai că, în răstimpul foarte scurt de la intrarea în vigoare a Codului civil și până la detronarea domnitorului Unirii, cererile ori încercările de a accede – pe temeiul noilor norme legislative – la cetățenia română n-au fost pe măsura entuziasmului inițial exprimat de potențialii beneficiari și am arătat, altundeva, de ce⁵⁸.

Între timp, și prim-ministrul M. Kogălniceanu, intrat – prin concursul nemijlocit al camarilei – în dizgrația domnitorului, și-a prezentat demisia cabinetului său la începutul anului 1865, mulțumit de ceea ce realizase până atunci și conștient mai ales de noile cerințe pentru societatea românească: „Mintea se rătăcește – afirma el cu autoritate – uitându-se la toate aceste trebuințe ce țara are încă, spre a se pune la nivelul staturilor civilizate”⁵⁹. Iar între acele trebuințe, chestiunea evreiască, instituționalizată și implicit internaționalizată, după intrarea în vigoare a Constituției din 1866, avea să încarce agenda de lucru a guvernelor, a factorilor și oamenilor politici, în ritm și cu intensitate variabile, vreme de aproximativ o jumătate de secol.

După „vacanța” politică ce i-au impus-o adversarii regimului de la 2 mai 1864, „februariștii”, în prelungirea acelei ce însuși a preferat-o, prin demisia din ianuarie 1865, Kogălniceanu a revenit în vâltoarea vieții publice românești, mai întâi ca parlamentar și apoi ca ministru de Interne în cabinetul prezidat de Dim. Ghica, între 16 noiembrie 1868 și 24 ianuarie 1870. Apreciat ca „sufletul guvernului” și inițiatorul multor măsuri de moralizare a administrației și de democratizare a societății românești, asociate efortului politic de a-și constitui un partid de centru, liberal-moderat⁶⁰, noul ministru de Interne nu și-a abandonat

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Editura Științifică, 1966, p. 312-313.

⁵⁷ *Apud* Lloyd Cohen, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁹ Al. Zub, *op. cit.*, p. LV.

⁶⁰ Pentru detalii, vezi V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în AIIAI, tomul VII, 1970, p. 139-171 și tomul VIII,

în esență nici programul politic, nici conduita morală anterioare, care-l propulsaseră în poziția de lider al generației sale. Este drept că nu puțini dintre foștii camarazi de idei din vremea revoluției pașoptiste și a Adunărilor ad-hoc (V. Alecsandri, C. Negri, I. C. Brătianu, C. A. Rosetti ș.a.) alunecaseră între timp, dintr-un motiv sau altul, de natură economică sau politică, îndeosebi, pe poziții xenofobe, fapt care, generalizat, l-a determinat pe Carol Iancu să afirme că Unirea Principatelor și crearea statului național român modern „a transformat naționalismul pașoptiștilor în forță conservatoare”, opusă comparativ „naționalismului revoluționar occidental”⁶¹.

Aprecierea viza explicit și conduita politică a lui M. Kogălniceanu, ale cărui ordonanțe sau note circulare din cursul anului 1869, transmise prefecturilor – întărind și aplicând măsurile legislative anterioare inițiate de liberalii radicali, ori de „fracționiștii” moldoveni, împotriva străinilor și a vagabonzilor⁶² –, par să confirme, și în cazul său, asemenea metamorfoză. Într-un singur an, își motiva concluzia reputatul analist, ministrul de Interne

[...] a trimis opt circulare, care au avut rezultatele scontate; evreii fură expulzați, maltratați, jefuiți. Numai în ținuturile Roman, Vaslui, Tutova și Covurlui numărul expulzaților s-a ridicat la peste 1.200 de bărbați, femei și copii⁶³.

De altfel, printr-o declarație oficială, răspunzând unei interpelări venită din partea radicalilor, „omul de la 2 mai” elimina, în aparență, orice echivoc:

După tot ce a spus Brătianu despre aceasta, sunt convins că, în calitate de ministru de Interne, am făcut, în chestiunea evreiască, mult mai mult decât dânsul și decât oricare dintre voi: da, domnilor, am poruncit tot ceea ce un ministru putea porunci, am curățit satele de evrei prin toate mijloacele⁶⁴.

Desigur, prin raportare doar la cuprinsul, adesea segmentat, al declarațiilor conjuncturale impuse sub influența ori presiunea conjugată a agitațiilor politice interne și externe, sau prin generalizarea statutului restrictiv impus după 1867 străinilor din comunele rurale asupra tuturor etnicilor evrei, concluzia nici n-ar putea fi alta. Judecate însă, acele declarații, într-un context mai larg și luând în calcul și motivațiile sau reacțiile politice circumscrise legii împotriva străinilor, fără a reduce ansamblul chestiunii evreiești la doar unul dintre aspectele sale (e drept, poate că și cel mai dramatic al momentului), câteva observații se impun.

1971, p. 61-98; D. Vitcu, *Date noi referitoare la activitatea politică a lui Mihail Kogălniceanu (1869)*, în AIIAI, tomul XVII, 1980, p. 615-622.

⁶¹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 147.

⁶² Pentru nuanțări și detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Din istoria „chestiunii evreiești” în România. Circularele ministrului de Interne M. Kogălniceanu (1869)*, în vol. *Confluente identitare și realități demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*, coord. Cătălin Turliuc și Dumitru Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 131-159.

⁶³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 147.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 106.

Încă din primăvara anului 1867, guvernul prezidat de „omul de paie” (în viziunea lui Ion Bălăceanu)⁶⁵, C. A. Kretzulescu, dar avându-l pe I. C. Brătianu la Interne, își asuma răspunderea aplicării legii privind statutul străinilor în comunele rurale, prin care s-a urmărit expulzarea din sate a tuturor „vagabonzilor”, adică a indivizilor stabiliți fără forme legale, care nu dispuneau de acte, domiciliu și ocupație doveditoare. Acestora le erau interzise atât arendarea de imobile, hanuri, cârciumi, poverni, mori etc., cât și șederea în sate. Legea a fost urmată la scurtă vreme de o alta, pentru reînființarea birourilor de pașapoarte, menită să pună capăt afluxului – tot mai îngrijorător pentru autorități – de imigranți ilegali. Majoritatea covârșitoare a acestora o formau evreii săraci, proveniți din părțile Galiției și Podoliei, risipiți îndeobște prin satele și cătunele Moldovei, unde se îndeletniceau, cu rare excepții, cu activități speculative⁶⁶.

Peste numai un an, sub guvernul condus de radicalul Ștefan Golescu, un grup de deputați aparținând Frațiunii libere și independente de la Iași a depus încă un proiect de lege, și mai restrictiv, împotriva evreilor⁶⁷, care proiect – deși combătut de însuși I. C. Brătianu, dar coroborat cu „reglementarea” dreptului de exercitare a comerțului cu băuturi alcoolice – a generat noi abuzuri administrative și noi agitații în interior, cu largi reverberații externe. Personalități de prim rang ale vieții publice și politice internaționale, sensibilizate de reprezentanții Alianței Israelite Universale, au inițiat și izbutit să activeze atunci atitudini oficiale externe în sprijinul evreilor din România, să realizeze – în opinia lui L. P. Gartner – „un concert al evreimii europene”, sau „cea mai neașteptată și mai spectaculoasă presiune diplomatică împotriva României”⁶⁸.

În astfel de împrejurări, Kogălniceanu, ca ministru de Interne, în primul rând, dar și ca apărător constant și fervent al intereselor naționale românești, a urmărit sau a dispus aplicarea și respectarea legislației în vigoare, ca o condiție esențială a desăvârșirii programului reformator început în anii domniei lui Al. I. Cuza. N-a fost și nici nu a devenit pe parcurs adversar al emancipării evreilor și al integrării lor în societatea românească; dimpotrivă, și-a afirmat nu o dată disponibilitatea – chiar și în cuprinsul incriminatei circulare din 15 ianuarie 1869 – de

[...] a stăruii pe lângă Camere pentru o întindere de drepturi în favoarea evreilor luminați și îndeosebi a acelor care, prin nașterea lor, prin serviciul lor în armata română, prin studiile lor în școalele noastre, vor dobândi dreptul de a fi numărați între fiii țării⁶⁹.

⁶⁵ *Apud* Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, Editura Silex, 1994, p. 18.

⁶⁶ James Parkes, *op. cit.*, p. 190.

⁶⁷ Proiectul de lege pentru „regularizarea situației evreilor în România” este reprodus și comentat de Carol Iancu, în *op. cit.*, p. 98-103.

⁶⁸ Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României, vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, 1873, p. 810.

Este drept, procentajul acestora, raportat la întreg, era încă foarte redus, dar calea era deschisă. Ceea ce-i provoca îngrijorarea, mărturisită iarăși repetat în textul circularelor ministeriale din anul 1869, era „trista experiență dovedită că, în particular, evreii galițieni și podoleni sunt un flagel pentru sătenii români”, mai ales în Moldova, zonă în care parazitismul social, specula, afacerile oneroase, proliferarea alcoolismului ș.a. le datorau un coeficient sporit – după opinia sa, împărtășită și de alții⁷⁰ – comparativ cu situația din celelalte zone ale țării.

Așadar, prin *plagă* sau *flagel* pentru sate erau identificate, de către Kogălniceanu, nu comunitățile evreiești în totalitatea lor, cum se lasă a înțelege, uneori, spre confirmarea schimbării de conduită politică a foștilor pașoptiști, ci doar segmentul nominalizat, supus rigorilor legii, nu în chip exclusivist, ci laolaltă cu toți acei „oameni fără căpătâi, de orice naționalitate, întrucât ei nu s-ar socoti folositori celorlalți locuitori”⁷¹. Dispozițiile ministrului de Interne admiteau, totuși, o excepție la termenul expulzării, fixat pentru ziua de 23 aprilie, și anume pentru acei străini aflați sub incidența unor contracte legalizate în derulare, cazuri în care legea urma a fi aplicată la expirarea contractelor.

În cuprinsul unei noi circulare, pe aceeași temă, Kogălniceanu se arăta preocupat de situația acelor „străini” sau „vagabonzi” expulzați, fără a le preciza etnia, pe care statele megieșe, de unde emigraseră împrecinații, refuzau a-i reprimi. Pentru toți aceia, el se gândise la soluția colonizării unor zone roditoare, dar nepopulate, prin „înființarea de colonii agricole la gurile Dunării și pe țărmurile Mării Negre”⁷². Această modalitate de terapie socială, de integrare în societatea românească a celor fără de țară „prin munca moralizatoare a pământului”, Kogălniceanu o comunica prefectilor din județele de sud ale Moldovei, cu precizarea că era vorba doar de „o socotință individuală a mea; spre a deveni o realitate, ea are trebuință de a fi cunoscută și discutată de opiniunea publică, va trebui, în fine, a fi comunicată guvernului și, apoi, adoptată de Camerele legiuitoare”.

Pentru fundamentarea proiectului, el cerea destinatarilor a se deplasa personal pe acele domenii ale statului susceptibile a primi, fiecare, cel puțin câte 500 de indivizi și care trebuiau să îndeplinească următoarele condiții: „să fie bine situate în privința igienică, să fie înzestrate cu apă și să aibă, pe cât se poate, în apropiere, materiale pentru clădirea locuințelor”⁷³. Dar, timpul foarte scurt avut la dispoziție până la demisia sa din guvern, în ianuarie 1870, nu i-a îngăduit a-și materializa intenția. În plus, ministrul de Interne, îndeosebi, dar și cabinetul din care făcea parte, a fost supus, din a doua jumătate a anului 1869, odată cu intensificarea expulzărilor străinilor din sate, unei duble presiuni politice: una venită din exterior, dinspre puterile garante, care condamnau acele acte guvernamentale, criticile angajând și reprezentanți ai finanțelor europene, deci și cu

⁷⁰ Bunăoară, vezi Ernest Desjardins, *Les Juifs de la Moldavie*, Paris, 1867.

⁷¹ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 811.

⁷² *Ibidem*, p. 812.

⁷³ *Ibidem*.

repercusiuni economice pentru statul român⁷⁴, și alta, din interior, de pe băncile Parlamentului, unde guvernul era acuzat de excesivă moderație în chestiunea evreiască⁷⁵.

Sugestivă, pentru primul caz, este nota diplomatică transmisă, la 15 iunie 1869, de către marchizul de Lavalette, ministrul de Externe al Franței, omologului său român, prin mijlocirea consulului general francez la București, Mellinet. Actul diplomatic era rezultatul plângerilor repetate ale evreilor români către Alianța Israelită și al intervenției acesteia pe lângă autoritățile politice franceze, manieră respinsă din start de Kogălniceanu, care, vizat direct, aprecia „cu toată franchețea”, în răspunsul său, dat prin mijlocirea colegului de la Externe, că aceasta „nu era calea cea mai nimerită pentru ca israeliții din România să-și atragă simpatiile națiunii”⁷⁶. Pe temeiul autonomiei „seculare” a Principatelor române, garantată de puterile europene și consfințită prin *Convenția* de la Paris (1858), prin *Statutul dezvoltător* al acesteia (1864) și prin *Constituție* (1866), ministrul român – exprimând statornicia-i deferență pentru Franța, dar și insuficienta informare a reprezentanților ei în chestiunea evreiască din România – sublinia, ca un fapt general, că „toleranța religioasă este o virtute străveche pe țărmurile Dunării de Jos”, manifestată deopotrivă „atât în palatul bogatului, cât și în bordeiul săracului”. Mult diferențiată comparativ cu situația existentă anterior în Occident, unde intoleranța și prigoana religioasă, exemplificate, fuseseră la modă, aici chestiunea evreiască era lipsită de acel atribut fundamental, dobândind în schimb altele două: era „o chestiune națională și totodată una economică”.

Dacă în Apus, spunea el, evreii rămași se integraseră deplin în societățile în care trăiau, devenind francezi, englezi, italieni, germani, în România, ei nu reprezentau doar o comunitate religioasă deosebită, ci „o naționalitate, străină de români prin origine, prin limbă, prin port, prin moravuri și chiar prin sentimente”, sporind numeric mereu prin imigrările din Galiția și Podolia și reclamând drepturi egale cu băștinașii, „înainte de a fi devenit în fapt români”⁷⁷. Cauza neintegrării era pusă pe seama lipsei de inițiativă, a prejudecăților și a ignoranței „marei majorități a israeliților”, identificate și detestate de înșiși „cei mai luminați dintre ei”, pentru atragerea cărora Kogălniceanu își revendica, la rândul-i, partea de contribuție, chiar cu riscul „compromiterii mele în fața compatrioților”.

Dezvoltând, apoi, rațiunile economice care au generat și impus interdicția statornicirii evreilor la sate, ministrul de Interne invoca întreaga legislație românească în materie, de la *Regulamentul Organic* până la zi și sugera simpla analogie cu „măsurile excepționale” adoptate de Napoleon I, în interesul francezilor, împotriva evreilor din Alsacia și Lorena, convins fiind că „românii n-au

⁷⁴ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 107-108.

⁷⁶ *Note de M. le Ministre de l'Intérieur de Roumanie, adressée à son collègue, M. le Ministre des Affaires Etrangères, en réponse à la Note du 15 Juin de M. l'Agent et consul général de France à Bucharest*, reprodușă în *Correspondence respecting the Condition and Treatment of the Jews in Servia and Roumania, 1867-1876*, London, Harrison & Sons, 1877, p. 160 și urm.

⁷⁷ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 813.

pretențiunea de a fi civilizați, în 1869, mai mult decât erau francezii în 1806-1812”⁷⁸. Cu de la sine putere, îngăduise exceptarea temporară de la măsura expulzării a unor categorii de meșteșugari evrei din sate (mecanici, dulgheri, zidari, croitori etc.), dar – continua el –

[...] a merge mai departe în contra legilor pozitive și în contra interesului națiunii mele ar fi să lipsesc înseși datoriile mele de ministru român și [...] să ignor vocea unei națiuni ce se simte amenințată în naționalitatea sa și în interesele sale economice⁷⁹.

Conștient însă că starea de lucruri existentă nu putea fi perpetuată, dar că adversitățile interne, în privința voitei de el soluționări a chestiunii evreiești, erau încă mari (verificate personal cu prilejul intervenției sale în Cameră, în ședința din 22 mai 1869), și că „complicațiile diplomatice” provocate României prin reclamațiile din țară nu puteau sluji pozitiv cauzei, Kogălniceanu se pronunța hotărât, în finalul răspunsului său, pentru eforturi energice și continue în direcția „luminării și îmbunătățirii acestei clase numeroase a populației noastre”, îndemnându-i și pe evrei să urmeze exemplul coreligionarilor lor din Occident, în direcția integrării lor sociale, naționale și morale în spațiul în care viețuiau⁸⁰.

Paradoxal, dar ministrul de Interne, ale cărui măsuri de expulzare a străinilor și „vagabonzilor” – identificați, aproape în exclusivitate, cu evreii, în 1869 – făcuseră multe valuri, atât în Europa⁸¹, cât și în America⁸², continua să fie suspectat sau chiar acuzat în Parlament, dar și în presă, de nepermisă moderație sau de idealism fără acoperire în problema evreiască.

Astfel, în timp ce președintele Alianței Israelite Universale, I. A. Crémieux, scria în ziarul „Le Temps” din ianuarie 1870 că, în România, ministrul de Interne adresase „o nouă circulară prefectilor pentru a porunci expulzarea tuturor evreilor din sate și acest ordin a fost executat cu rafinamentul barbariei, din păcate obișnuit la agenții acestui guvern”⁸³, la București, Cezar Bolliac declara în Cameră: „[...] în ultima vreme, s-a răspândit o idee greșită și îmi pare rău că ea și-a găsit ca interpret un om de stat atât de eminent ca domnul Kogălniceanu. S-a spus: trebuie civilizați evreii”⁸⁴.

Dincolo de diferența de opinie și de soluție ce despărțea, în acest caz, pe doi dintre foștii pașoptiști, Bolliac făcând din a sa „Trompetă a Carpaților” o tribună antievreiască notorie, este de reținut faptul că, în pofida măsurilor executorii, adoptate în numele și în spiritul legislației în vigoare, împotriva străinilor, Kogălniceanu – apărând naționalitatea română – nu s-a manifestat ca un

⁷⁸ *Ibidem*, p. 814.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 815.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 816.

⁸¹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 105-109.

⁸² Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 176-177.

⁸³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 107, n. 4.

⁸⁴ „Monitorul Oficial al României”, 20 decembrie 1870.

exclusivist și n-a încurajat abuzul, ci, dimpotrivă, a rămas un consecvent partizan al integrării evreilor în societatea românească pe căile nu o dată enunțate: școală, armată, activități productive. Nu-i va fi fost prea ușor de contracarat atitudinile sau reacțiile excesive, generate de același naționalism pentru afirmarea și consolidarea căruia însuși milita, câtă vreme argumentele celorlalți găseau suficiente acoperiri în viața publică și politică cotidiană.

Ascultându-l, bunăoară, pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, xenofobia ar fi trebuit instituționalizată:

Străini în fruntea statului, străini în ministere, străini în Parlament, străini în magistratură, străini în cărciumi, străini în medicină, străini în finanțe, străini în comerț, străini în presă, străini în lucrări publice, străini în sus, străini în jos, românismul este în mișcare⁸⁵.

Or, Kogălniceanu – deși învinuit de autoritarism – și-a păstrat, ca ministru, conduita politică moderată, expunându-se firesc atacurilor încrucișate ale adversarilor și colaboratorilor săi. De altfel, sesizând că aceștia din urmă, colegii de cabinet, doreau „să conducă lucrurile prea conservatoarește”, a și demisionat din guvern, la 24 ianuarie 1870, intrând într-o nouă și mai îndelungată vacanță politică.

În împrejurările istorice, tulburi și pentru România, ale reizbucnirii crizei orientale, criză ce a grăbit căderea guvernului conservator condus de Lascăr Catargi, M. Kogălniceanu a fost iarăși solicitat pentru o funcție executivă, acceptând portofoliul Externelor – mai întâi, în efemerul cabinet condus de Manolache C. Epureanu, apoi în cel prezidat de Ion C. Brătianu – pe care l-a înlocuit cu ministeriatul Internelor, din iulie 1879, până în aprilie 1880. Aceasta este, de fapt, și ultima etapă din prodigioasa-i carieră politică – neîncheiată încă, pentru că vremelnicul ministru avea să mai activeze, ulterior, ca parlamentar sau diplomat – în care Kogălniceanu s-a pronunțat, fără echivoc, în chestiunea evreiască, relevându-i dimensiunea, complexitatea și implicațiile, în condițiile revitalizării presiunilor externe asupra României în preajma, în timpul și imediat după Congresul de pace de la Berlin.

Prefățată și stimulată printr-o laborioasă activitate misionară, desfășurată la adăpostul unei funcții diplomatice, apărarea drepturilor evreilor din România de către consulul american la București, Benjamin F. Peixotto⁸⁶, a pregătit, în fapt, terenul pentru puterile occidentale de a căuta să impună, la sfârșitul războiului, chestiunea emancipării israeliților printre clauzele păcii⁸⁷. Zădărnice inițial din pricina eșuării Conferinței diplomatice de la Constantinopol, din decembrie 1876,

⁸⁵ Eugen Weber, *The European Right. A Historical Profile*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1965, p. 505.

⁸⁶ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americe (1870-1876), în AIIAI, tomul XXIII/1, 1986, p. 735 și urm.

⁸⁷ Simon Wolf and Max Kohler, *Jewish Disabilities in the Balkan States*, New York, 1916, p. 24.

acțiunile Alianței și ale cercurilor *lobbiste* evreiești au fost reluate cu forțe sporite odată cu profilarea noului conclav diplomatic de la Berlin. Bancherul și consilierul personal al lui Bismarck, baronul Bleichröder, scria, la 23 mai 1878, Comitetului Central al Alianței, că sosise momentul a fi demarate pregătirile pentru Congres, iar președintelui Crémieux, că „România va fi silită, în propriu-i interes, să admită emanciparea evreilor, care, de altfel, va fi cu siguranță propusă de către Congres”⁸⁸.

Intuind dificultățile politice și complicațiile diplomatice pentru România, generate de chestiunea evreiască, atât de mediatizată de comitetele Alianței din marile capitale ale Europei, Kogălniceanu – ca ministru de Externe, convins că aceasta era și trebuia să rămână o problemă de politică internă românească – a căutat să liniștească spiritele, atât în exterior, cât și în interior. Cu prilejul vizitei efectuate la Viena, în iulie 1877, spre a lua pulsul relațiilor austro-ruse (parafate prin înțelegerea de la Reichstadt), el îi asigurase pe reprezentanții Alianței Israelite locale de toată solitudinea sa în privința emancipării coreligionarilor lor din România⁸⁹, iar prin mijlocirea ziarului „Românul”, atrăgea atenția potențialilor beneficiari că ar comite o gravă eroare dând curs îndemnurilor exterioare de a-și prezenta revendicările, prin cereri și memorii adresate direct Congresului.

Dar nici asigurările și nici avertismentele sale n-au avut efectul scontat pentru că, se știe, în fiecare dintre statele participante la Congresul de la Berlin (și nu numai), „reprezentanții comunităților evreiești au formulat petiții și au cerut autorităților guvernamentale să intervină în sprijinul evreilor din Serbia și, mai ales, din România”⁹⁰. Datorită în mare măsură a presiunii concertate, exercitată de organizațiile și personalitățile evreiești, asupra cabinetelor politice și a reprezentanților diplomați ai acestora la Congres⁹¹, Tratatul de la Berlin a condiționat – prin articolele 43 și 44 – recunoașterea independenței României de asigurarea deplinei egalități politice și civile pentru toți evreii născuți în acea țară. Dezamăgirea provocată autorităților românești, pe de o parte, de statutul rezervat celor doi reprezentanți ai lor la Berlin, M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu, și, pe de alta, de hotărârile finale ale forumului diplomatic, cuprinse în articolele menționate și în următorul (art. 45), nu-l va fi ocolit, desigur, nici pe ministrul de Externe în exercițiu, a cărui primă reacție în chestiunea evreiască, fără să semnifice o reconsiderare a convingerilor anterioare, trebuie raportată și judecată prin prisma noilor împrejurări: „Oricum, greșiti grav – declara Kogălniceanu unei delegații a evreilor bucureșteni primită în audiență după Congres – dacă credeți că intervenția străină ne poate obliga pe noi să vă oferim drepturi egale. Suntem independenți și stăpâni în propria noastră casă”⁹².

⁸⁸ Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)*, Montpellier, Université „Paul Valéry”, 1987, p. 238.

⁸⁹ Idem, *Evreii din România (1866-1919)*..., p. 174-175.

⁹⁰ Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 110-111.

⁹¹ James Parkes, *op. cit.*, p. 100; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919)*..., p. 178-180.

⁹² N. M. Gelber, *The Intervention of German Jews at the Berlin Congress, 1878*, vol. V, Hague, Leo Baeck Institute Year Book, 1960, p. 243.

Demnitatea națională românească sau neatârarea, impusă cu sacrificii pe câmpul de luptă, dar știrbită, prin jocul intereselor puterilor europene, în culisele diplomatice, găsea acum, după credința multora, printre factorii perturbatori, și chestiunea evreiască, pentru a cărei soluționare trebuia modificat articolul 7 din Constituție. Încât, până la convocarea sesiunii extraordinare a Corpurilor legiuitoare, în septembrie 1878, spre a nu mai vorbi de desfășurarea ei și, mai ales, de lucrările Camerelor de revizuire, deschise în mai 1879, dezbaterile și agitațiile politice, pe alocuri convulsive, angajând deopotrivă factorii puterii, ca și ai opoziției, n-au încetat a privi problema emancipării evreilor în România ca intruziune a străinătății în treburile interne ale țării, contrară „intereselor noastre cele mai vitale”. Așa va fi gândit și Kogălniceanu sau, cel puțin, cabinetul din care făcea parte, de vreme ce semnalele primite din exterior îndemneau autoritățile românești la un spor de flexibilitate în percepția și reflectarea clauzelor impuse prin Tratatul de la Berlin. Refuzul tacit al Franței de a oferi României „sprijinul moral” (prin numirea unui ambasador la București) solicitat de ministrul de Externe, prin scrisoarea din 2 septembrie 1878 adresată omologului său francez⁹³, a fost urmat, la scurt interval, de avertismentul transmis acasă de agentul diplomatic român la Berlin, Alexandru Vârnăv-Liteanu:

Socotesc de datoria mea să vă spun că șovăielile, amânările, nu ne vor folosi. Neținând seama de marele principiu al egalității drepturilor, prelungind această excepție a legilor noastre, vom pierde orice considerație în Europa⁹⁴.

Exaltarea circumstanțială a sentimentului național și creșterea proporțională a ostilității, nu atât față de evrei, cât mai ales față de amestecul străinilor, stimulat de ei, vădite deopotrivă în presa epocii, n-au modificat însă, în chip esențial, convingerile politice, anterior exprimate, în legătură cu maniera de soluționare a problemei. Poate că cel mai sugestiv exemplu, în acest sens, îl oferă Vasile Alecsandri, care, opunându-se modificării Constituției, în 1879, declara franc:

Eu însumi, care am reputația de xenofob, mă simt cu toate acestea destul de civilizat pentru ca să găsesc că trebuie să facem evreilor o condiție mai corectă în țara noastră. Dar când, cum și în condiții? Nu sub presiunea directă a art. 44, nu sub presiunea indirectă a Alianței Israelite, ci din liberul nostru arbitru de stat independent și recunoscut independent, fără condițiuni⁹⁵.

Desigur, presiunea externă, neagreată de niciun om politic român în acele împrejurări, cu atât mai puțin putea fi acceptată de Kogălniceanu, în calitatea-i oficială de ministru, fără ca opinia sa în chestiunea evreiască să se modifice. Și pentru el protejarea și consolidarea naționalității române – insistent și vehement invocată atunci de adversarii emancipării israeliților, atât în cursul dezbaterilor

⁹³ *** *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1878 până la 17/29 iulie 1880* (Cartea verde română), București, 1880, p. 11-12.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Moțiunea nerevizioniștilor în chestia israelită*, București, 1879, p. 171.

din Camerele de revizuire, cât mai ales în presă, spre capacitatea opiniei publice – rămânea un obiectiv major, la îndeplinirea căruia se angajase cu câteva decenii în urmă. Dar acest obiectiv nu era nicidecum izolat și nici incompatibil cu năzuința minoritarilor etnici, ci integrat programului general de organizare a societății românești pe temelii moderne, program ale cărui coordonate esențiale fuseseră trasate la 1848 și urmate cu prea puține și ne semnificative abateri în jumătatea de veac ulterioară.

Dacă altor foști pașoptiști li s-ar putea reproșa, odată cu scurgerea timpului, îndepărtarea parțială sau totală de la vechiul crez politic, ambiguitatea, inconsecvența sau adversitatea în problematica circumscrisă emancipării politice și civile a evreilor, lui Kogălniceanu niciunul din „păcatele” enunțate nu i se potrivește. Nici chiar mult comentatele și contestatele ordonanțe de expulzare a străinilor, semnate de el ca ministru de Interne, din anii 1869 și, apoi, din 1879 (mai puțin, desigur, abuzurile sau excesele de zel ale autorităților locale în aplicarea acelor ordonanțe), nu pot oferi argumente temeinice, ci doar speculative, celor înclinați a-i „descoperi” nestatornicia opiniilor sau cameleonismul politic.

Explicând rațiunea ultimelor măsuri legislative, pe care el trebuia să le aplice ca ministru de Interne, și răspunzând, în felul acesta, nenumăratelor proteste venite din exterior, din partea Alianței, împotriva efectelor acelor legi incriminate, el reproșa, la rândul-i, insuficiența sau distorsionarea voită a informațiilor și comentariilor, partizanatul lor excesiv și, în ultimă instanță, chiar deserviciile provocate procesului de integrare a evreilor în societatea românească de „niște oameni [ai Alianței – n.ns.], pentru care patria însemnează religia”⁹⁶. O undă de regret, ce-i trăda dezamăgirea ori neputința de a fi mai convingător, se desprindea din acel reproș, rostit cu fermitate, dar lipsit de obișnuitele violențe de limbaj ce însoțeau adeseori, în unele gazete ale epocii, comentariile pe aceeași temă.

Este, de aceea, surprinzătoare și, în tot cazul, nepotrivită sau arbitrară asocierea făcută între numele lui Kogălniceanu și ziarul „România liberă”, pretins organ de presă al ministrului de Interne, în contextul intensificării atacurilor de presă împotriva evreilor, concomitent cu desfășurarea dezbaterilor în Camerele de revizuire a Constituției. Luând poziție împotriva presiunilor externe, conjugate, la adresa României și invocând interesele naționale, ziarul alunecase pe poziții net exclusiviste, afirmând, în numărul său din 30 mai/11 iunie 1879, că „evreii sunt o sabie cu vârful în coastele României și cu mânerul în mâinile Alianței Israelite”, iar din octombrie același an, găzduind în coloanele sale statutele Ligii antisemite din Germania, laolaltă cu reproduceri de texte de aceeași factură din presa germană⁹⁷.

Firește, cu un astfel de „organ de presă”, i-ar fi fost greu, dacă nu imposibil, ministrului de Interne să asigure necesara credibilitate – nu doar în exterior, ci chiar și în țară – motivației și informațiilor aferente privind aplicarea legislației

⁹⁶ „Românul”, 4 august 1879, p. 724.

⁹⁷ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 197-199.

în vigoare, din care segmentul consacrat „străinilor” avea un impact social mult mai larg decât cel îndeobște invocat de păgubiți.

Că existau bănuieli, ori simple speculații, pe marginea apropierii de crez politic, între ministrul de Interne și respectiva gazetă este indubitabil; Kogălniceanu însuși le-a reperat, respingându-le categoric, în cuprinsul unei scrisori adresată redactorului-șef, D. Aug. Laurian, și destinată a fi veritabilă declarație de delimitare. Scrisoarea, a cărei copie facsimilată a fost reprodusă postum într-o broșură de mai mică circulație⁹⁸, poate sluji în egală măsură – prin mărturisirile emitentului – drept concluzie studiului de față, cunoscut fiind faptul că ea semnifică și ultima luare de atitudine, explicită, în chestiunea evreiască, a lui Kogălniceanu, în ipostaza „calului de dârlog” în guvernul condus de I. C. Brătianu.

Retragerea sa definitivă din funcțiile ministeriale, în primăvara anului 1880, conjugată cu slăbirea concomitentă a presiunilor externe asupra României, ilustrată prin recunoașterea independenței sale, după revizuirea Constituției, justifică lipsa altor intervenții ulterioare din parte-i pe aceeași temă. Textul scrisorii, reprodus anterior cu mici erori de grafie, dar colaționat acum după facsimilul din anexă, este următorul:

Domnule Redactor,

Cu toate denegările dvs. france și leale, ce nu o dată ați făcut, sunt încă persoane care cred, sau se fac a crede, că „România liberă” ar fi organul meu, reprezentantul ideilor mele politice și sociale și, mai cu deosebire, al părerilor mele în acea chestiune israelită! Sunt luni de când nu am avut onoarea de a ne vedea. Sunt încă și mai multe luni de când n-am avut, împreună, cea mai mică conversațiune, convorbire politică, de când n-am schimbat un singur cuvânt în privința chestiunii arzătoare a zilei.

De atunci, din ce în ce mai mult, părerile noastre asupra soluționării acestei chestiuni s-au depărtat unele de altele și astăzi diferăm cu desăvârșire asupra modului de aplicare a art. 44 din Tratatul de la Berlin! Ideile mele în privința soluțiunii chestiunii israelite le am formate încă de la 1848, ba, pot zice, de la 1838, când încă eram pe băncile Universității din Berlin. O singură dată în viața mea politică, de 40 de ani, nu le-am schimbat. Tot trecutul meu, dar, dovedește că modul de vedere al „României libere”, în privința dezlegării chestiunii Israelite, diferă cu totul de ideile și opiniunile mele și aceasta este cea mai bună dovadă că „România liberă” nu este și nu poate fi organul meu. Sunt încredințat că dvs. veți întări afirmația mea. Așadar, rog a da ospitalitate.

Chiar dacă nu e datată, scrisoarea definește, deopotrivă, un moment istoric precis determinat și, mai ales, un caracter: momentul este cel al dezbatărilor publice aprinse din a doua parte a anului 1879, focalizate pe punerea în acord a Constituției României (art. 7) cu art. 44 al Tratatului de la Berlin, când Kogălniceanu a deținut, pentru ultima oară în îndelungata-i carieră politică, un portofoliu ministerial; iar caracterul definit întărește aserțiunea formulată de

⁹⁸ CCUEp, *op. cit.*, p. 40 și Anexa.

succesorul acestuia în Academia Română, că „marele orator și încă și mai marele om de stat [...] a fost una din acele naturi alese, ce cu greu încap câte două alătura în un veac”. Înzestrat, în aceeași viziune, cu „talentul minunat de a se coborî cu ușurință, din sfera cugetării, către lumea realității, precum și de a închea în idei bogata varietate a faptelor”⁹⁹, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși în afirmarea și respectarea principiilor fundamentale de modernizare a societății românești în a doua jumătate a veacului trecut, principii înscrise, într-o formă sau alta, în programul revoluției de la 1848.

Componentă individualizată a aceluși program, „emanciparea graduală a israeliților” – integrată procesului general de emancipare socială, politică și națională declanșat, ulterior, în întreg spațiul românesc – a aflat, în Kogălniceanu, nu doar pe teoreticianul dispus a oferi soluții gravelor chestiuni la ordinea zilei, ci și pe omul de acțiune, factorul executiv, confruntat adeseori cu dificultățile generate de diferențele de percepție ale acelorași chestiuni, între el și adversarii săi politici, pe de o parte, între el și potențialii beneficiari ai emancipării, pe de altă parte, în împrejurări externe prea adesea neprielnice. Celor înclinați a-l judeca altcumva, piesa epistolară reprodusă mai sus le poate oferi, singură, un bun îndreptar.

**The Jewish Question in Nineteenth-Century Romania
in Mihail Kogălniceanu’s Political Vision:
Envisaged Ways and Means of Its Solution**
(Abstract)

Keywords: Mihail Kogălniceanu, the Jewish Question, the Union of the Principalities, the Romanian nation-state, foreigners (*alogeni*).

While being constantly active, for over half a century, in the process of nation-building, M. Kogălniceanu was also concerned with the issue of the so-called foreigners (*alogeni*) present in Romanian society, especially with the ‘Jewish Question’. This issue was rather complex, featuring demographic, economic, social and political dimensions. Declaring, as early as 1844, that Moldavia will be “a land of freedom” for all its residents, regardless of their ethnicity and religious beliefs, he first expressed his vision on the ‘Jewish Question’ in the well-known political program *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (drafted in Cernăuți, in August 1848). Faced with the large number of Jewish immigrants to Moldavia, who came from the Romanov and Habsburg Empires, he recommended to the political authorities to integrate the Jews into Romanian society as quickly as possible, by applying humane and progressive measures, and to transform them into citizens useful to the state. As a high-ranking official in the central public administration, under Grigore Al. Ghica’s regime, Kogălniceanu was directly involved

⁹⁹ A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu: discurs de recepție la Academia Română*, București, 1895, p. 31.

in solving certain specific issues concerning the Jewish community in Moldavia's capital. Thus, he elaborated the legal provisions regarding the community's relations with the local administration.

Later, in the period preceding the Union of the Principalities, when he was concerned with the complex issue of the internal organization of the future Romanian nation-state, Kogălniceanu firmly advocated – within the ad-hoc Assembly in Iasi – the legal emancipation of all the country's inhabitants, their full equality before the law, and the freedom of religious beliefs and confessions. As a politician with considerable decision-making power (as minister, prime minister, or foreign minister), but also as the main adviser of Prince Alexandru Ioan Cuza, he consistently defended the principles of liberalism he professed since his youth. He had the same perspective on the 'Jewish Question', which he naturally connected with the imperatives of nation-building and with the principles of the internal organization of the young modern Romanian state. From this point of view, having a thorough knowledge of the economic, social, political, and moral situation of Romanian society, Kogălniceanu believed that, during the process of their gradual integration, the Jews should comply with several conditions. He asserted that they should abandon the status of foreign subjects and give up the external diplomatic interventions on their behalf, abide by the laws of the country, give up the traditional Jewish-Polish attire and way of life, educate their children in Romanian public schools, in the Romanian language (while also keeping their own confessional schools) and submit to the mandatory military service. Kogălniceanu was one of the few 19th-century politicians who displayed a remarkable consistency in his opinions and actions, including with respect to the 'Jewish Question'.